ऋषिविद्या रत्नमाला—चतुर्थरत्न.

ॐ

सन्ध्योपासना.

(सकोष.)

પ્રકાશક

અમ્બાશંકર જયશંકર દ્વિવેદી.

મુંબઈ.

વિ. સં ૧૯૬૭ દયાનન્દાબ્દઃ ૨૮

પ્રથમાવૃત્તિ ૧૦૦૦.

અમદાવાદ, ખાડીયા, હિતેચ્છુ પ્રેસમાં
શા. કાળીદાસ ધેલાભાઈએ છાપ્યું.

મૂલ્ય ૧ પૈસો.

अथ

संध्याविधिः ॥

"દ્વિજોએ નિત્ય સાયં પ્રાતઃ સંધ્યોપાસના કરવી. તેમ જે કરતો નથી તે શૂદ્ર જેવો બની સર્વ દ્વિજકર્મોમાંથી બહિષ્કારને યોગ્ય છે. જે દ્વિજ વેદાધ્યયન ત્યાગી અન્યત્ર શ્રમ કરે છે તેને સપરિવાર શૂદ્ર જેવો સમજવો". એવો મનુ મહર્ષિનો અભિપ્રાય છે.

સંધ્યોપાસના પૂર્વે શરીરની સર્વ પ્રકારની શુદ્ધિ કરવી. પછી એકાંત સ્થાનમાં સરળ આસન વાળી **ગાયત્રી** મંત્ર ભણી શિખા બાંધી **આચમન** મંત્ર ભણી ત્રણ આચમન કરવાં. પછી ડાબા હાથની હથેલીમાં જલ ભરી જમણા હાથની વચલી ને અનામિકા આંગળીયોવડે ઇન્દ્રિ-

યોને **સ્પર્શ** કરવો. તે પછી **માર્જન** કરવું. તે પછી યોગશાસ્ત્રમાં વર્ણવ્યા પ્રમાણે **પ્રાણાયામ** કરવાં. પછી થયલાં પાપો દૂર થવાને પુનઃ પાપબુદ્ધિ ન થવા **અઘમર્ષણ** મંત્રો ભણવા. પછી સર્વ પ્રકારે સર્વ તરફથી રક્ષિત રહેવા ઇશ્વરની (પ્રાર્થના) **મનસાપરિક્રમા** (મંત્રોવડે) કરવી. પછી આત્મામાં ઉચ્ચ ભાવના પ્રાપ્ત થવા ઇશ્વરની સ્તુતિ **ઉપસ્થાન** મંત્રોવડે કરવી. પછી પરમાત્મા જે સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ હોઇ આપણને ધર્મ, અર્થ ને કામમાં નિયોજિત કરી અંતે મોક્ષ આપનાર છે, તે આપણી બુદ્ધિને દુરાચારથી દૂર રાખી સદાચારમાં સદા સ્થિત કરે, એવી સદ્ભાવના ને શ્રદ્ધાથી **ગુરૂમંત્ર—ગાયત્રીને** યથાશક્તિ યથાઽવકાશ વારંવાર જપ કરવો. છેવટ **સમર્પણ** મંત્રભણી નમ્રભાવે સર્વવ્યાપક પરમાત્માને નમસ્કાર કરવા. **इति.**

अथाचमनमन्त्रः ।

ओं शन्नो देवीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतये । शंय्योरभिस्रवन्तु नः ॥

यजु० ३५।१२॥

अथेन्द्रियस्पर्शः ।

ओं वाक् वाक् । ओं प्राणः प्राणः ।
ओं चक्षुः चक्षुः । ओं श्रोत्रम् श्रोत्रम् ।
ओं नाभिः । ओं हृदयम् । ओं कण्ठः ।
ओं शिरः । ओं बाहुभ्यां यशोबलम् ।
ओं करतल कर पृष्ठे ॥

अथ मार्जनमन्त्राः ।

ओं भूः पुनातु शिरसि ।
ओं भुवः पुनातु नेत्रयोः ।

ओं स्वः पुनातु कण्ठे ।

ओं महः पुनातु हृदये ।

ओं जनः पुनातु नाभ्यां ।

ओं तपः पुनातु पादयोः ।

ओं सत्यं पुनातु पुनश्शिरसि ।

ओं खं ब्रह्म पुनातु सर्वत्र ॥

अथ प्राणायाममन्त्राः ।

ओं भूः । ओं भुवः । ओं स्वः । ओं महः । ओं जनः । ओं तपः । ओं सत्यम् ॥

तैत्ति० प्रपा० १० अनु० २७ ॥

अथाघमर्षणमन्त्राः ।

ओं ऋतञ्च सत्यञ्चाभीद्धात्तपसोऽध्यं

जायत । ततोरात्र्यजायत ततः समुद्रो अर्णवः ॥ १ ॥

समुद्रादर्णवादधि संवत्सरो अजायत । अहोरात्राणि विदधद्विश्वस्य मिषतो वशी ॥२॥ सूर्याचन्द्रमसौ धाता यथापूर्वमकल्पयत् । दिवञ्च पृथिवीञ्चान्तरिक्षमथो स्वः ॥ ३ ॥

ऋ० अ० ८ अ० ८ व० ४८ ॥

अथ मनसा परिक्रमा मन्त्राः ॥

ओं प्राचीदिगग्निरधिपतिरसितो रक्षितादित्या इषवः । तेभ्यो नमोऽधिपतिभ्यो नमो रक्षितृभ्यो नम इषुभ्यो नम एभ्यो

अस्तु । यो३स्मान् द्वेष्टि यं वयं द्विष्म-
स्तं वो जम्भे दध्मः ॥ १ ॥

ओं दक्षिणा दिगिन्द्रोऽधिपतिस्तिरश्चि-
राजी रक्षिता पितर इषवः तेभ्यो- २ ॥

ओं प्रतीची दिग् वरुणोऽधिपतिः पृदाकू
रक्षितान्नमिषवः तेभ्यो ३ ॥

ओं उदीची दिक् सोमोऽधिपतिः स्वजो
रक्षिताशनिरिषवः। तेभ्यो- ४ ॥

ओं ध्रुवा दिग्विष्णुरधिपतिः कल्माष-
ग्रीवो रक्षिता वीरुध इषव । तेभ्यो-५॥

ओं ऊर्ध्वा दिग् बृहस्पतिरधिपतिः श्वित्रो
रक्षिता वर्षमिषवः । तेभ्यो- ६ ॥

अथर्व० ३ अ० ६ । व० २७ मं० १-६ ॥

—— ——

अथोपस्थानमन्त्राः ॥

ओं उद्वयंतमसस्परिस्वः पश्यन्त उत्तरम्।
देवं देवत्रा सूर्य्यमगन्मज्योतिरुत्तमम् ॥
यजु० अ० ३५ मं० १४ ॥

ओं उदुत्यं जातवेदसं देवं वहन्तिकेतवः।
दृशे विश्वाय सूर्य्यम् ॥
यजु० अ० ३३ मं० ३१ ॥

ओं चित्रं देवानामुदगादनीकंचक्षुर्मित्रस्य
वरुणस्याग्नेः । आ प्रा द्यावापृथिवी
अन्तरिक्षꣳ सूर्य्य आत्मा जगतस्तस्थु-
षश्च स्वाहा ॥ यजु० अ० ७ मं० ४२॥

ओं तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत् ।
पश्येम शरदः शतञ्जीवेम शरदः शतꣳ

शृणुयाम शरदः शतं प्रब्रवाम शरदः शतमदीनाः स्याम शरदः शतं भूयश्च शरदः शतात् ॥ यजु० अ० २६ मं० २४ ॥

अथ गुरुमन्त्रः ।

ओं भूर्भुवः स्वः । तत्सवितुर्वरेण्यम्भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात् ॥

यजु० अ० ३६ मं० ३ ॥

अथ समर्पणमन्त्रः ।

ओं नमः शम्भवाय च मयोभवाय च नमः शङ्कराय च मयस्कराय च नमः शिवाय च शिवतराय च ॥

यजु० अ० १६ । मं० ४१ ।

ओं शान्तिश्शान्तिश्शान्तिः ॥

अथ सन्ध्याशब्दानामर्थनिर्देशः ॥

अभिष्टये=આનન્દ માટે.

अभि=સર્વ તરફથી.

अभीद्धात्=સર્વ તરફથી પ્રકાશિત.

अध्यजायत=
अजायत= } ઉત્પન્ન થયા.

अर्णवः=જળવાળું.

अधि=પછી.

अहो=દિન.

अकल्पयत्=રચ્યું.

अथो=પછી.

अन्तरिक्ष=આકાશના વચમાં રહેનાર લોક.

अग्नि=પ્રકાશસ્વરુપ.

अधिपति=સ્વામી.

अस्तु=થાય.

असितः=નિર્બન્ધન.

अस्मान्=અમને.

अन्नम्=પૃથિવ્યાદિ.

अशनि=વિજળી.

अगन्म=પ્રાપ્ત થાય.

अनीकम्=બળ.

अग्नेः=પ્રકાશક.

अदीना=સ્વાધીન.

आपः=વ્યાપક.

आदित्य=સૂર્યકિરણ.

आप्रा=બધી તરફથી ધારણ કરવાવાળો.

आत्मा=સર્વત્ર વ્યાપક.

इषवः=બાણ.

इन्द्र=ઐશ્વર્યવાન.

उदीची=ઉત્તર.

उत्तरं=પછી.

उत्तमं=उत्तम.
उ=નિશ્ચય.
उद्=સારૂં.
उद्गात्=સુપ્રકાશક.
उच्चरत्=જ્ઞાનસ્વરૂપ.
ऊर्द्ध्वा=ઉપર.
ऋतं=વેદ.
एभ्यो–એને માટે.
ओ३म्=રક્ષા કરનાર.
कण्ठ=ગળુ.
कर=હાથ.
कण्ठे=ગળામાં.
कल्माष=ચિત્ર.
केतव:=કિરણુ.
खम्=આકાશવત વ્યાપક.
ग्रीवा=ગરદન.
चक्षु:=આંખ.
च=ને.
चन्द्रम=ચન્દ્ર.
चित्रं=અદ્ભુત.
ज्योति:=સ્વપ્રકાશ.
जीवेम=જીવિયે.
जातवेदसं=જેનાથી વેદ ઉત્પન્ન થયા.
जगत:=સંસાર.
जन:=ઉત્પન્ન કરનાર.
जम्भे=વશમાં.
त्यं=તેને.
तस्थुष:=સ્થાવરને.
तत्=તે.
तप:=જ્ઞાનસ્વરૂપ.
तपस:=સામર્થ્યથી.
तत:=પુન:, ફરી.
तेभ्यो=તેને માટે.
तं=તેને.
तिरश्चि=કીડા, વિચ્છુ આદિ
तमस:=અન્ધકારથી.

तल=તળીયું.
देवी:=પ્રકાશક.
दिवं=અગ્નિને.
दिस्=દિશા.
द्वेष्टि=દ્વેષ કરે છે.
द्विष्मः=દ્વેષ કરિયે છિયે.
दध्म:=ધારણ કરિયે.
दक्षिणा=જમણા.
देवं=દિવ્યરૂપ.
दृशे=જોવાને.
देवानां=વિદ્વાનોના.
देवत्रा=સારાગુણવાળા.
द्यावा=સૂર્યલોક.
देवस्य=પ્રકાશકનો.
धीमहि=ધ્યાન કરિયે છિયે.
धियः=બુદ્ધિયોને.
धाता=ધારણ કર્ત્તા.
ध्रुवा=નીચેની.
नो=અમને.
नाभिः=ડુંટી.
नेत्रयोः=આંખોને.
नाभ्यां=નાભિમાં.
नम:=નમવું.
न:=અમારાપર.
प्राण:=પ્રાણવાયુ.
पुरस्तात्=સૃષ્ટિની પૂર્વે.
पश्येम=જોઇએ.
प्रब्रवाम=ઉપદેશ કરિયે.
प्रचोदयात्=પ્રેરણા કરો.
पीतये=પૂર્ણાનન્દ માટે.
पृष्ठे=પીઠમાં.
पादयोः=પગોમાં.
पुनातु=પવિત્ર કરો.
पुन:=ફરીથી.
पूर्वं=પ્રથમ, પૂર્વે.

पृथिवी=ભૂમિ.
प्राची=પૂર્વ.
प्रतीची=પશ્ચિમ.
पितरः=જ્ઞાનીલોક.
पृदाकू=સાંપ.
पश्यन्त=જોતા, થકા.
परि=જૂદા.
बलम्=બળ.
ब्रह्म=સર્વથી મોટો.
बाहुभ्यां=હાથોથી.
बृहस्पतिः=મ્હોટા સ્વામી.
भवन्तु=થાઓ.
भूः=પ્રાણદાતા.
भुवः=દુઃખહરતા
भूयः=ફરી. પુનઃ
भर्गो=વિજ્ઞાનરુપ.
मित्रस्य=મિત્રના.
मयोभवाय=સુખદાતાને
मयस्कराय=સુખકરનારને.
महः=મોટો.
मितः=સ્વભાવથી.
यथा=જેમ.
यशः=કીર્તિ.
यः=જે.
यं=જેને.
रात्रि=રાત્ર.
रक्षिता=રક્ષા કરનાર.
राजी=પંક્તિ.
वरुणस्य=શ્રેષ્ઠકર્મકર્ત્તાના.
वरेण्यं=ગ્રહણકરવાયોગ્ય.
वाक्=વાણી.
विदधत्=રચતા થકા.
विश्वस्य=જગતનું.
वशी=વશમાં રાખનાર.
वः=તેમના.
वरुणः=શ્રેષ્ઠ સ્વામી.
वहन्ति=પ્રકાશ કરે છે.

विष्णुः=વ્યાપક.
वीरुध=વૃક્ષ.
वर्ष=વર્ષા.
वयं=અમે.
शम्=કલ્યાણ.
शंयोः=સુખની.
शिर=માથું.
श्रोत्रं=. કાન.
शिरसि=માથાપર.
श्वित्र=જ્ઞાનમય.
शुक्रम्=શુદ્ધ.
शरदः=શરદઋતુ.
शतम्=સો.
शङ्कराय=કલ્યાણ કર્તાને
शृणुयाम=સાંભળિયે.
शतात्=સોથી.
शम्भवाय=સુખકારીને.
शिवाय=સુખસ્વરૂપને.
शिवतराय=અત્યન્ત સુખસ્વરુપને
स्रवन्तु=વર્ષા કરો.
स्वः=મધ્યસ્થ લોક. સુખસ્વરૂપ.
सत्यम्=અવિનાશી.
सर्वत्र=બધી જગાએ.
समुद्रात्=સમુદ્રથી.
संवत्सर=સાલ, વર્ષ વિ૦
सूर्य=સૂરજ. આખા જગતનો પ્રકાશક.
सोमः=ઉત્પન્ન કર્તા.
स्वजः=જન્મરહિત.
सूर्य=વ્યાપક, પ્રકાશક.
स्याम=થાઓ.
स्वाहा=પ્રિયવચનબોલવું
सवितुः=ઉત્પન્ન કર્તા.
हितम्=ભલું ઇચ્છનાર

॥ ઇતિ ॥

विक्रेय पुस्तका.

१. योगार्यभाष्य .. .
२. कन्याविक्रयनी क्रुरता .. .
३. रंगरसायन विद्या (कुदरती वैद्यक)
४. लाला हंसराज .. .
५. वैदिक नित्यकर्म ...
६. महर्षि दयानंद जीवन तत्व ... ०)~
७. श्रावणी प्रयोग (वैदिक) .. ०)~
८. स्वामी दयानंद कार्ड (फोटो) ०)०॥
९. विवाह प्रतिज्ञा ... ... ०)०॥
१०. संसार सुख साधन .. ०॥
११. देशभक्त दादाभाइ नवरोजजी .. ०।
१२. अहिंसा धर्मप्रकाश. .. ०॥=
१३. महर्षि दयानन्द उपोद्घात् ..०॥
१४. विनोद वाटिका .. ... ०॥
१५. पूरणभक्त .. .. ०)~

पोष्ट खर्च जूदा.

ठे. ऋषिविद्या आश्रम, गीरगामः मुंबइ